

I. SVETOVNA VOJNA

ZAČETEK VOJNE

Veliki mednacionalni spori, neuresničene nacionalne težnje, kolonialni spori, tajna diplomacija in dogovori, prevlada velikih narodov in brezizhodnost, ki se je kazala malim, so omogočali ugodne razmere za širjenje idej o radikalnem reševanju problemov. Evropa se je srečevala z atentati, anarhijo in zarotami.

Zadnjih nekaj let pred vojno sta bila v Evropi dva vira napetosti: med Nemčijo in Veliko Britanijo za prevlado na morju in spor med Avstro-Ogrsko (s podporo Nemčije) in Srbijo (s podporo Rusije) za vpliv na Balkanu. Zavezništva so bila sklenjena že pred vojno, ko sta se oblikovala tudi dva nasprotujoča si tabora.

Povod za I. svetovno vojno je bil atentat na avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda v Sarajevu, kjer se je mudil na ogledu vojaških manevrov 28. junija 1914, na Vidov dan. Atentat je izvedla organizacija Mlada Bosna, ki je bila prosti avstro-ogrsko usmerjena in se je zavzemala za združitev vseh južnoslovanskih narodov v eno državo. Na Dunaju in v Berlinu so atentat sprejeli kot priložnost za začetek dolgo načrtovane vojne. Pri tem so Nemci predvidevali, da se Velika Britanija ne bo udeležila vojne in da se bo Italija pridružila centralnemu paktu. Ob podpori nemškega vodstva se je Avstro-Ogrska odločila, da napade Srbijo. 23. julija 1914 je Avstro-Ogrska Srbiji izročila ultimatum, v katerem je med drugim zahtevala pregled arhivov. Srbija je odgovorila s sprejetjem vseh zahtev (opravičilo, zadošitev kakršnihkoli skupin proti Avstro-Ogrski,...) razen pregleda arhivov, ker je menila, da bi to pomenilo vmešavanje v notranje zadeve in ogrozilo suverenost držav. Avstro-Ogrska je zato Srbiji **28. julija 1914** napovedala vojno. Sistem zavezništev je potisnil v vojno še druge evropske države. Na strani ANTANTE so bile že leta 1914 Srbija, Črna gora, Rusko carstvo, Francija, Britanski imperij, Belgija in Japonska. Leto kasneje se jim pridruži Italija, leta 1916 Portugalska in Romunija, ter leta 1917 Grčija, Kitajska in ZDA. Na strani CENTRALNIH SIL so bile Avstro-Ogrska, Nemčija in Turčija, ki se jima je leto pozneje pridružila še Bolgarija.

Ljudje v Evropi so z navdušenjem sprejeli začetek vojne. Predvojni družbeni konflikti so bili potisnjeni v ozadje, zavzemanje za mir pa je bilo sramotno. Večinoma niso dojeli kakšne krutosti prinaša s sabo vojno stanje.

POTEK VOJSKOVANJA IN DIPLOMATSKA DEJAVNOST

BALKANSKO BOJIŠČE

Avstro-Ogrska je bila prepričana, da Srbija in Črna gora zaradi posledic balkanskih vojn ne bosta sposobni učinkovitega odpora. Avgusta je najprej prečkala reko Drino nato pa na planini Cer doživela prvega od dveh uničujočih porazov. Srbska vojska je po dogovoru z Rusi septembra prečkala Savo in prišla do Bosne. Uspeh je bil kratkotrajen saj je avstro-ogrška udarila nazaj in prišla do Beograda. Decembra je nato doživele drugi poraz na reki Kolubari in do januarja avstrijske vojske že ni bilo več na srbskih tleh. V bojih sta obe strani utrpeli velike izgube, kar je še posebej prizadelo Srbijo, saj je vojna potekala na njenih tleh. Veliko ljudi je umrlo zaradi pomanjkanja, opustošenja, epidemij in drugih tegob.

Novi boji so se začeli leta 1915, ko je združena nemško-avstro-ogrška vojska začela z ofenzivo na Drini, Savi in Donavi. Srbsko-črnogorska vojska je bila slabše oborožena in zato se je kljun uporu umikala. Oktobra so jo brez vojne napovedi napadle še bolgarske enote in ji zaprle pot proti Solunu, kjer so jih pričakovali zavezniki. Srbska vojska se je z civilisti umikala prek Črne gore in Albanije do jadranske obale, kjer do jih pričakali zavezniki. Poleti 1916 so Srbi, Francozi in Britanci odprli Solunsko fronto. Bolgarsko-nemške enote so jih avgusta napadle, a so bile ustavljene. Fronta se je ustalila do leta 1918, ko je Bolgarija kapitulirala.

ZAHODNA FRONTA

Nemški general Kust von Schlifffen je leta 1905 izdelal strateški načrt za boj Nemčije, ki je predvideval boje na dveh frontah. Na vzhodu je načrtoval proti Rusom bliskovito vojno, na zahodu pa sedečo s vdorom v Francijo prek nevtralnih držav: Belgija, Luksemburg in Nizozemska. Načrt so Nemci hoteli izvesti vendar se jim ni posrečil. Glavna napaka je bila pohod proti reki Marni, kjer so jih Francozi ustavili, in ne proti Parizu. Fronta se je ustalila, Nemci pa niso resneje ogrozili Pariza.

Zahodna fronta je bila neprebojna linija rovov, bodečih žic, topniških in strojniških gnezd. Leta 1916 so vojskujoče strani začele nove ofenzive. Nemška vojska je začela napadati Francoze pri Verdunu, Britanci pa so silovito napadli na reki Somi, hkrati pa je Italija, ki je v vojno vstopila leta 1915 na strani antante, začela ofenzivo proti Avstro-Ogrski na soški fronti. Centralne sile so bile na vseh bojiščih neuspešne.

Francozi so leta 1917 proti Nemcem začele ofenzivo, od katere so pričakovale hitro zmago, a so doživele neuspeh. To je v francoski vojski povzročilo demoralizacijo, česar pa Nemci niso znali izkoristiti. Novi francoski poveljnik Henri-Phillipe Petain (Verdun) je urejal razmere z drastičnimi ukrepi in vojake vzpodbujal z obljubami, da ne bo novih ofenziv, dokler ne pridejo ZDA, ki so 4. aprila 1917 z vojno napovedjo Nemčiji vstopile v vojno na strani antantnih sil. ZDA so se v vojno vključile predvsem iz gospodarskih razlogov. Sprva je imela njihova navidezna nevtralnost velike prednosti, saj se je ameriški trgovinski presežek zelo povečal. ZDA so antantnim državam pomagale s posojili, zato so postajale vse bolj zainteresirane za zmago antantnih sil. Poleg gospodarskih razlogov so bili tudi drugi: nemška podmorniška vojna, ki je potopila ladjo Lusitania, padec carizma, kar je v Američanih utrjevalo prepričanje, da je treba demokracijo zaščititi pred Nemčijo. Vstop ZDA je okrepil antantne sile, hkrati pa odločil potek vojne.

VZHODNA FRONTA

V začetku avgusta sta bili na ruski meji dve vojski, na severu nemška in na jugu avstro-ogrsko, ki naj bi nosila glavno breme vojne proti Rusiji. Rusi o to izkoristili in sprožili ofenzivo proti nemški vojski ter jo potisnili do Visle, nato pa je prišlo do preobrata. Nemci so dobili okrepitve z zahodne fronte in zmagali pri Tannenbergu. Rusi so bili uspešnejši proti avstro-ogrski vojski, ki je sprožila močno ofenzivo na Visli. V naslednjih tednih so bitke potekale na vsej vzhodni fronti, še posebej v Galiciji, kjer je zmagala ruska vojska. Avstro-Ogrski je priskočila na pomoč Nemčija, ruska vojska pa se je izogibala odločilnemu boju in tudi boje na vzhodu spremenila v izčrpavajočo pozicijsko vojno. Leta 1916 je ruska vojska skušala izvesti preboj, vendar jim ni uspelo, saj je Avstro-Ogrsko dobila pomoč iz zahodne fronte - Nemčija. Čeprav je vojna obe strani močno izčrpala pobude za premirje niso bile uspešne. Vojskujoče strani so se trudile, da bi opravičile svoja dejanja.

VOJNA NA MORJU IN V KOLONIJAH

Pomorsko močnejša Velika Britanija je osvajala nemške kolonije in blokirala nemške ladje v pristaniščih. S tem je bila Nemčiji onemogočena oskrba, zato so Nemci med vojno trpeli pomanjkanje hrane, kar je povzročilo notranje nemire. Na pomorsko blokado pa je nemška vojaška mornarica uspešno odgovarjala s podmorniškim torpediranjem nasprotnikovih ladij po vseh oceanih in z nastavljanjem min. Do edine velike pomorske bitke med I. svetovno vojno je prišlo v Severnem morju, junija 1916 med britansko in nemško mornarico. Bitko sta obe strani šteli za zmago, Britanci zato, ker so Nemci pobegnili, Nemci pa zato, ker so imeli manjše izgube. Oktobra 1914 je stopila v vojno na strani centralnih sil Turčija. Rusija je imela tako zaprt izstop iz Črnega morja, zato je britansko-francoska vojska skušala zavzeti Dardanele in poraziti Turčijo, vendar izkrcaje sil ni uspelo. Vojna je potekala tudi v kolonijah. Na Daljnem vzhodu in v Afriki so boji potekali med antantnimi zavezniki in Nemčijo, ki je tu izgubila vsa ozemlja. Na Bližnjem vzhodu je prevladovala Velika Britanija. Turška vojska je bila dokončno premagana septembra 1918.

SOŠKA FRONTA

Italija je ob začetku vojne razglasila nevtralnost, nato pa svoji formalni zaveznici Nemčijo in Avstro-Ogrsko izsiljevala. V zameno za vstop v vojno je namreč zahtevala nekatera avstro-ogrsko ozemlja, v kar so deloma privolili, vendar so antantne sile ponudile več, zato je Italija vstopila v vojno 26. aprila 1915 na strani antantnih sil. Italiji je bila obljubljena južna Tirolska, Trst, Goriška in Kanalska dolina, del tedanje Kranjske, Istro, Cres in Lošinj, severno Dalmacijo, Dodekanez in delež pri morebitnih ozemeljskih pridobitvah v vojni. V zameno se je Italija obvezala, da bo napovedala vojno Avstro-Ogrski, kar je storila 23. maj 1915. Avstrijska vojska se je utrdila na črti od Alp do Tržaškega zaliva, pri čemer so najbolj pomembne obrambne črte potekale po slovenskem ozemlju. Ta del fronte je vodil poveljnik Svetozar Boroević. Zlasti na začetku so v obrambi obstajale luknje, ki pa jih obe strani nista izkoristili. Do konca 1915 leta so Italijani izvedli 4 ofenzive, ki pa so jih Avstrijci zaustavili. Sledile so bitke, ki niso veljale za

uspešne za nobeno stran. Obrambna črta se ni bistveno spremenila. Italijanska vojska je bila kljub vsemu v rahli prednosti. V noči s 23. na 24. oktober 1917 so združene nemške in avstro-ogrske sile začele 12. soško fronto (ČUDEŽ PRI KOBARIDU), v kateri so prebile fronto med Bovcem in Kobaridom. Avstrijska in nemška vojska sta po tej bitki prodirali in osvajali mesto za mestom. Boji na soški fronti si se končali 28. oktobra. Nova fronta se je ustalila na reki Piavi, kjer so Italijani zmogli organizirati in ustaviti nemško-avstrijski prodor. Kljub zmagi pa vojska centralnih sil ni uspela izključiti Italije iz vojne.

Soška fronta je bila največji spopad v visokogorju v vsej človeški zgodovini. Že zaradi naravnih razmer je bitka zahtevala izjemne napore in številne žrtve. Utrjena je bila z podzemnimi zaklonišči-kavernami. Zgradili so daljše odseke železnice in gorskih cest, uporabljali so vodovode. Vojska je bila opremljena z modernim orožjem in mehanizacijo. Za ranjence so skrbeli v lazaretih.

Boji na soški fronti so bili zelo kruti, poleg množičnih uničevalnih sredstev so bili pogosti tudi spopadi na nož. Nasprotnika sta bila kljub vsemu sorazmerno korektna: pokopavanje, skrb za ranjene ujetnike,... Proti koncu vojne je zelo primanjkovalo hrane, posebej na avstrijski strani. Posledica je bila podhranjenost in množično umiranje zaradi bolezni.

ŽIVLJENJE, POLITIKA IN GOSPODARSTVO MED VOJNO

Čeprav so se države pripravljale na vojno (predvsem Nemčija), nobena ni pričakovala tako dolge vojne. Prav gospodarska zmogljivost je bila odločilna za potek vojne. Centralne sile so vojno namreč izgubile zaradi notranje izčrpanosti, k čemur je pripomogla morska blokada in predvsem vstop ZDA v vojno. Mirnodobna proizvodnja je nazadovala.

Med ind. panogami sta imeli prednost rudarska in metalurška zaradi izdelave orožja, delavci so bili opravičeni vojske. Moško delovno silo je nadomeščala ženska. Kolonialne države so skušale iztisniti čim več iz kolonij. Delali so zaporniki, vojni ujetniki,... Države so spreminjale delavsko zakonodajo. Uvedena je bila racionalizacija dobrin, hrano so delili na karte, vse več je bilo revščine, lakote in nalezljivih bolezni. Bogateli so le vojni dobičkarji. Za medvojno življenje so bili značilni korupcija, nered in slaba uprava. Trgovinski odnosi so bili porušeni. Mnoge države so se reševale z zadolževanjem in zvišanjem davkov. Denarni sistemi so bili omajani, inflacija je bila del vsakdana. Nevtralne države so imele pomembno vlogo: Švica, skandinavske države, Nizozemska, Španija, pa tudi ZDA in Japonska. Tudi znanost in tehnologija sta bile v službi vojnih ciljev. Iskali sta nadomestne snovi za surovine, razvili so mnogo uničevalnih orožij (letala, tanki, topovi, strupeni plini...). Po drugi strani pa so poskušali narediti življenje bolj znosno, zmanjšati posledice vojnih grozot in olajšati trpljenje.

Vojna je prizadela vse sloje prebivalstva. Notranja nasprotja je potisnila v ozadje in ljudi tako homogenizirala, politično je poudarjala narod kot največjo vrednoto, ki se ji morajo podrediti drugi cilji. Proti koncu vojne sta naraščali politična in socialna napetost. Socialistične stranke so ostro nasprotovale vojni in si prizadevale za mir.

V deželah s parlamentarno ureditvijo (Velika Britanija, Francija) je parlament sprožal vprašanja o vojni in skušal čim bolj vplivati na potek dogodkov. V Nemčiji se je okrepil militarizem. V Avstriji se je po eni strani krepila težnja po sodelovanju z Nemčijo, po drugi pa so ljudje želeli

konec vojne. Neuspešni so bili tudi mirovni predlogi, ki sta si jih leta 1916 izmenjali Nemčija in antantne sile, in predlog kompromisnega miru-Wilsonove točke. Za mir se je zavzemal tudi papež Benedikt XV.

KONEC VOJNE IN NJENE POSLEDICE

Po podpisu premirja (brest-litovski mir oz. status QUO) so Nemci lahko končno vse sile zbrali na zahodni fronti, pri čemer so upali na zmago še pred prihodom ameriških vojakov. Nemško poveljstvo je 21. marca 1918 sprožilo nekaj silovitih ofenziv, ki pa niso bile uspešne. Ferdinand Foch, francoski maršal, je julija začel protiofenzivo, nato pa so mu avgusta sledili še Britanci na Somi. Zavezniki so 27. in 30. septembra prebili nemško obrambno linijo (medtem so se vdale Avstro-Ogrska, Turčija in Bolgarija). Nemško poveljstvo je konec septembra uvidelo, da je vojna izgubljena in od vlade zahtevali naj sklene premirje.

V Nemčiji je oktobra prišlo do upora v vojski, predvsem v mornarici, nato pa do revolucije, kar jo je prisililo h kapitulaciji. Cesar Viljem II. se je odpovedal kroni, nova vlada pa je pristala na mirovne pogoje. Premirje je bilo podpisano **11. novembra 1918**. Čeprav so bile takrat še vse nemške enote na frontah pa Nemci zaradi kapitulacije drugih centralnih sil, uspešne pomorske blokade in izčrpanih rezerv niso več mogli upati na uspeh.

Tudi v zmagovalnih, antantnih, državah ni vladala evforija, saj je vojna pustila katastrofalne posledice na zemlji in ljudeh. V I. svetovni vojni je bilo več kot deset milijonov mrtvih vojakov, dvakrat toliko ranjenih, deset milijonov mrtvih civilistov zaradi lakote, bolezni in posledic vojne. Gmotna škoda je bila ogromna. Iz razočaranj nad politično, socialno in mednacionalno ureditvijo so zrasle predstave o drugačni ureditvi odnosov med narodi in državi, ki pa se niso uresničile. Ljudje so želeli socialistično ureditev, ki se je dejansko uveljavila le v Rusiji, kjer pa je bila vzrok za hudo razočaranje prebivalcev saj so bile razmere še slabše in nasilje še hujše kot prej.

Prva svetovna vojna je povzročila razpad treh največjih imperijev v Evropi: avstro-ogrskega, ruskega in turškega. Na povojnih konferencah so ukrojili podobo novega sveta, ki se je začel tudi institucionalno povezovati (Društvo narodov), čeprav so nasprotja ostala. Že med vojno se je začela doba t.i. globalne civilizacije. Vse bolj so se uveljavljale države z drugih kontinentov in Evropa je tako z vojno izgubila pomembno vlogo, ki jo je imela pred vojno.